

O hrvatskom književnom ruralizmu

PRINOS PROUČAVANJU HRVATSKOG
KNJIŽEVNOG RURALIZMA S OSVRTOM
NA DVIJE KNJIGE ZBORNIKA
HRVATSKIH SELJAKA

Hrvatski književni ruralizam onaj je segment u hrvatskoj međuratnoj književnosti koji se najčešće utapao u okvirima hrvatske socijalne literature ili pak su se — a to je bilo još češće — imena predstavnika hrvatskog književnog ruralizma gubila u nabranjanjima imena pisaca seljaka i radnika. De facto, cjelovitog zahvata u taj segment, i fenomen, hrvatske književnosti još nema — premda o pojedinim hrvatskim seljačkim književnicima ima vrlo dobrih monografija¹ — a i sam pojam hrvatski književni ruralizam još se nije izdiferencirano u pojam za književno stvaranje hrvatskih seljaka međuratnog razdoblja. Isto tako nije se potpuno afirmirao niti pojam ruralizma — riječ latinsko-engleskog podrijetla — koji je još u međuratnoj američkoj sociologiji sela postojao kao stanoviti antonimski paralelizam: ruralizam-urbanizam, dakle shvaćao se potpuno različito negoli je to slučaj u Europi, te se s tim u vezi odmah može reći da ideje ruralizma u Hrvatsku nisu doprle preko američke sociologije, nego su doprle iz Europe. Tridesetih godina, u jeku gospodarske krize — koja je uz radništvo jednako žestoko pogodila i seljaštvo — ideje ruralizma u Hrvatsku zapravo dopiru preko Danske i Češke, pa se tih godina o ruralizmu i kod nas počelo raspravljati², tim više što je gospodarska kriza temeljito uzdrmla povjerenje ne samo u gospodarski prosperitet zasnovan na buržujском liberalizmu, nego je izazvala sumnju, odbijanje, čak i oštru konfrontaciju s čitavom kulturom i umjetnošću zasnovanoj na buržujском individualizmu i intelektualizmu. Zato se nasuprot artistskom individualizmu — o kojemu se mnogo polemiziralo, pa i krivo³ — kao ekvivalentu buržujского liberalizma u ekonomici, u Hrvatskoj javlja težnja prema etičkom kolektivizmu. Kako pak se selo javlja kao čuvar tradicija socijalnoetničkog kolektivizma u gospodarstvu i umjetnosti, to se u izgradnji

nove kulture, kulture srca, ljubavi i volje, dakle socijalnoetničke, primarne kulture, polazi od znanstvenog upoznavanja i etičkog spoznavanja hrvatske seljačke kulture, kao temeljnice nove ruralističke kulture. Ukratko, buržujском liberalističkom individualizmu i scijentizmu suprotstavlja se u gospodarstvu socijalistički ruralni kolektivizam, a buržujском artizmu i individualizmu u umjetnosti suprotstavlja se socijalnoetički kulturni i umjetnički kolektivizam, odnosno ruralizam. Pokraj izraza ruralizam, u smislu cjelokupnosti gospodarske problematike sela, Otokar Keršovani⁴ istodobno i lucidni poznavatelj hrvatske seljačke književnosti — govoreći o Mirkovićevoj knjizi **Održanje seljačkog posjeda**⁵ — upotrijebio je i izraz rustikalizam. Otokar Keršovani isto tako upotrebljavao je i izraz seljačka književnost (vidi bilješku 4).

Osim toga, u nastojanju da odredimo što je to ruralizam moramo reći da ruralizam ne možemo poistovjetiti s književnošću na ne-standardnim jezicima — s onim što još uvijek dosta neprecizno nazivamo dijalektalnom književnošću — premda se hrvatska ruralistička književnost i književnost na nestandardima razvijaju paralelno, premda postoje stanovite podudarnosti — nekoji ruralisti su i dijalektalci — kao što ne treba ruralizam poistovjećivati s baresovskim odnosno kod nas u Hrvatskoj s matoševskim i viznerovskim gričanskim postimpresionizmom, koji je njegovao kult počve-ničkog zemljaškog kroatizma. I matoševski zemljaški kroatizam i književnost nestandardnih idioma i jezika, međutim, ponajčešće ima artistsku motivaciju, dok je pak ruralizam, kao što i vidjesmo, socijalnoetički ruralni kolektivizam transponiran u sferu književnosti. Ipak, i matoševski kroatizam, i književnost nestandarda, i ruralizam, kao i njihovi korelati u likovnoj umjetnosti i glazbi — likovni kroatizam, zemljaško samorasno slikarstvo i glaz-

beni kroatizam — imaju u međuratnom razdoblju nešto zajedničko: nezadovoljstvo s postojećim stanjem u umjetnosti i društvu.

II.

Nastojeći, međutim, otkriti povijesno podrijetlo hrvatskog književnog ruralizma, mogli bismo reći da pokraj nekih vanjskih poticaja hrvatski književni ruralizam na domaćem tlu ima dva dosta jaka izvora. Na jednoj strani to je hrvatski realizam s pojavom kulta zemlje (Kozarec, Kovačić, Turić), a na drugoj ideologija hrvatskog seljačkog pokreta Antuna i Stjepana Radića, posebice naučavanje Antuna Radića, koji je udarajući temelje hrvatskoj etnologiji zapravo pokretao jedan čitav kulturnološki pokret za revalorizaciju hrvatske seljačke kulturne baštine. Njegov rad **Osnova za sabiranje i proučavanje gradnje o narodnom životu**⁶, objedolanjen godine 1897, u **Zborniku za narodni život i običaje**, zaista je već od početka djelovao poticajno pa ubrzo nakon njegova izlaska dolazi do objavljivanja većeg broja radova⁷ koji su pokazali bogatstvo kulture hrvatskog seljačkog naroda. Upravo takvu kulturu naroda, naroda koji »živi po selima, rukama radi, koji u velikoj većini ne nosi francuska odijela, koji nije učio nikakvih škola, ili gotovo nikakvih škola« Antun Radić smatrao je pravom narodnom kulturom. Međutim, da je Antun Radić ostao samo na očitovanju zanosa prema seljačkoj baštini ne bi se bio daleko odmakao od već poznatih starijih romantičarskih zanosa. Čitavu hrvatsku seljačku kulturu Antun Radić promatrao je u opreci s gradskom, gospodskom, nenarodnom kulturom, smatrajući da se narod uistinu može upoznati tek tada kada se upozna kultura koju je on stvorio. »Kad upoznamo narodni život — veli Antun Radić — znat ćemo, česa narodu treba za život, kako radi i počiva, tko mu je drag a tko mrzak, što mu je pravo a što krivo, kako se veseli i žalosti, o čemu snatri, česa se boji i čemu se nada... Poredimo li život i običaje, čućenje i vjerovanje narodno s gospodskim, vidjet ćemo, da je u jednom i u drugom u velikoj većini samo ono jednako u svih naroda, u svih ljudi: i narod jede i pije, inarod se veseli i plače, i narod vjeruje, misli nešto i zna nešto — i u gospode sve to vidimo; ali kako se narod vlada kod jela, kako se veseli — tomu se gospoda smiju; što narod vjeruje i misli; to je gospodi glupo; gospoda i narod žale i govore da bi ga trebalo prosvjetliti, t. j. učiniti, da se narod vlada, da vjeruje i misli onako, kako je to u gospode. To je poznato, razlika je očita.« Ove misli bile su idejni početak hrvatskog ruralizma, jer načela što ih Ante Radić ovdje izlaže nisu samo etnološka i etnografska. Ta načela istodobno su i nukleus jednog kulturnološkog programa, što će se veoma dobro očitovati prilikom objedinjavanja I. knjige **Zbornika hrvatskih seljaka**.

Opreku prema gradskoj, urbanoj, i građanskoj zapadnoevropskoj kulturi grčko-rimske

provenijencije Antun Ristić još je više produbio u svojoj radnji **Narod**, objavljenog godine 1898, također u **Zborniku za narodni život i običaje**.¹⁰ Govoreći o stotoj obljetnici rođenja Julesa Micheleta (1798 — 1874), velikog francuskog povjesničara i pisca, profesora College de France i enciklopedijskog erudita, te konačno osvjedočenog demokrata. Antun se Radić najviše zadržao na Micheletovom djelu **Narod, Le Peuple** (1848), u kojemu je našao ne samo uporište za svoju **Osnovu** nego i uporište za temeljitu kritiku gradske kulture. Kao oduševljeni narodnjak, ne u romantičarskom smislu te riječi, Radić Micheleta pronalazi ne samo kao protagonista nekih svojih ideja nego ga pronalazi i kao autoritativnog branitelja od prigovora¹¹ koji su se pojavili povodom objelodanjivanja njegovih **Osnova**. Jer svi oni koji su njegove **Osnove** čitali, s iznenađenem su moralni konstatirali da **Osnove** nisu samo akademski znanstveni program, nego i pobuna protiv kulturnog građanskog tradicionalizma i aristokratizma. Michelet je, dakle, trebao potvrditi nemogućnost nenarodne kulture. »Kad sam vidući naprijed u svojoj **Povijesti** — veli Michelet u poslanici Edgaru Quinetu — došao do savremenih pitanja, pa kad sam svratio okom na knjige, u kojima su se raspravljala, priznajem, da sam se začudio, kad sam našo sve u protuslovlju sa svojim uspomena. Tad sam zatvorio knjige, pa sam pošao među narod, koliko sam samo mogao; samotni je pisac pošao u dubinu mnoštva, slušao njegovu buku, bilježio glasove... Ja sam pitao ljude — veli dalje Michelet — i slušao njih same o njihovom udesu, sabirao s njihovih usta ono, česa nema svagda ni u najsajnijih pisaca: riječi zdravo-ga smisla... Koliko sam tako sabrao nove pouke, koje nema ni u jednoj knjizi, to je teško vjerovati. Poslije razgovora s genijalnim ljudima i najsposobnijim učenjacima — razgovor je s narodom najpoučniji. Ako ne može razgovarati s Berangéom, Lamennaisom, ili Lamartineom, idi u selo i govori sa seljakom¹².«

Pojavivši se koncem devetnaestog stoljeća, teoretski i programatski proturomantičarsko, Radićevo stanovište poduprto Micheletovim — vraćanje, dakle, narodu, a ne bijeg od naroda, ljubav prema narodu, a ne prokletstvo, kult ljubavi a kult poroka, kult slabih, a ne kult jakih — dakle, teoretski i programatski proturomantičarsko, Radićevo stanovište u biti ipak nosi nešto od romantičarskih zanosa, zanosa koji u hrvatskim prilikama — ne računajući individualne napore u skupljanju i bilježenju narodnih običaja Hrvata i drugih južnih Slavena — nisu naišli na očekivani odjek, premda se istodobno ne bi moglo reći da i među mladima hrvatskog modernističkog pokoljenja — ali pod Masarykovim utjecajem — nije bilo izrazitih težnji za ponarodnjavanjem književnosti i kulture općenito. Stoga se i može reći da je Radićev programski ruralizam koncem stoljeća hrvatsku književnost tek okrnio. Ako nešto od ruralizma koncem stoljeća nalazimo u hrvatskoj književnosti, ali samo tematskog, onda to uglavnom nalazimo samo kod pisaca

realističkog pokoljenja. Tek je u međuratnom razdoblju, u prilikama socijalne i klasne zaostrenosti hrvatskog sela, kao i nacionalnog ugnjetavanja hrvatskog naroda, došlo ponovno do oživljavanja ruralizma, ali sada više ne samo u smislu prodora seljačke tematike u literaturu, nego i u smislu afirmacije seljaka kao stvaratelja literature.

III.

Slika o genezi hrvatskog književnog ruralizma, međutim, ne bi bila potpuna u koliko ne bismo spomenuli da je pokraj vlastitosti i utjecaja — koje je primio već na samom početku — hrvatski književni ruralizam s promjenom vlasti u Hrvatskoj (sada u sklopu Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije) došao u radikalno nove prilike, primajući istodobno, izravno i neizravno, stanovite impulse sličnih književnih pokreta u svijetu. Naravno, govoreći o mogućnosti dodirima mora se odmah reći da su oni bili više teoretski nego stvarni — jer se o utjecajima na pojedine pisce jedva i može govoriti — što ipak ne znači da su ti mogući impulsi potpuno zanemarivi. Dajući u općim konturama sliku ruralizma u evropskim književnostima, Žarković misli da njegovo očitovanje dolazi u tri velika vala: »najprije u doba nacionalne romantike kao kolut narodne pjesme i etnografije, zatim u razdoblju realizma kao snažan cvat socijalnog seoskog romana, i napokon poslije svjetskog rata (I. svjetskog rata, o. p.), kao ideološki svjesni ruralizam.¹³ »Naročito skandinavske literature, danske švedske i norveške, imaju jaku komponentu seljačke tematike. U tomu im je srodna i nizozemska književnost. Jaku seljačku komponentu imaju poljska (Reymont) i ruska (Solohov), ukrajinska (Kobiljanska) i mađarska (Szabo), ko što tu komponentu imaju slovačka i češka književnost te južnoslovenske, slovenska, srpska, crnogorska, makedonska i bugarska. U svim tim literaturama, bez obzira iz kojih slojeva dolazili pisci — a bili su mnogi seljačkog podrijetla — selo i seljaci najčešće su objekti literarnog promatranja, literarnog slikanja, nerijetko romantičarskog. Balzac — bez obzira koliko ga prihvaćali — bio je jedan od zaista rijetkih koji je selo promatrao bez nostalgičnih, sentimentalnih primjesa. Ruralističku komponentu imaju i velike zapadnoevropske književnosti. Ipak, po svemu sudeći, od svih evropskih ruralističkih pokreta češki je bio najdinamičniji i najorganiziraniji. Taj je pokret dao čitav niz zapaženih imena kao što su A. Matula, J. Marcha, Zg. Ron, J. Kondelak, A. C. Nor, V. Martinek, V. Kriška, J. Knap, V. Prokupek. Napokon od čeških ruralista ovdje valja spomenuti Josefa Holčeka s njegovim ciklusom romana *Naši*.¹⁴ Do tridesetih godina oni su objavili znatan broj djela, opravdavajući svoj nastup propadanjem autohtone seljačke kulture te nerazumljivošću književnosti stvarane na temeljima urbane tematike. Takvih dimenzija, češki ruralizam na svojevrsan način prelazi granice literarnih okvira, postajući

vrednota od prvorazredne nacionalne vrijednosti. »Gotovo svi češki kulturni i nacionalni pokreti — veli Žarković — crpili su svoju snagu sa sela, počevši od Jana Husa, Žiške i seljačkog filozofa Chelčickoga, pa do romantike narodnog preporoda i realizma. Seljak je spasio češku naciju od germanizacije; početkom XIX. vijeka bijahu češki gradovi sasvim ponijemčeni, pa je zato nacionalna romantika mogla da obnovi češki jezik samo po tradiciji, koju je sačuvalo selo. Češki romantičari Božena Němcova i Karolina Světla ističu, poput našega Preradovića, seljaka kao idealan tip radi njegove unutarne moralne snage protiv lažnog vanjskog sjaja gradske civilizacije (»plemenito srce pod grubom haljinom«¹⁵).«

Međutim, hrvatski književni ruralizam, iniciran *Osnovama* Antuna Radića, kasnije podržavan ideologijom hrvatskog seljačkog pokreta i lijevom inteligencijom, razvijajući se u mnogo nepovoljnijim uvjetima negoli češki, nikada nije dosegao jasnoću literarnog pravca, a niti se istakao po mnoštvu djela. S jakim književnim ostvarenjima (J. Holecěk, *Naši*, 11 svezaka, 1898—1913), započet još prije prvog svjetskog rata, češki pak ruralizam — oslobođenjem teškog bremena borbe za nacionalnu slobodu — kulminirao je dvadesetih i tridesetih godina nizom djela (Matula) u kojima se zrcali slika zdravog, nepatvorenog, ali i neuništivog seljačkog života. S naglašenom socijalnom tendencijom, bila je to literatura optimizma, a ne klođu i bespuća. Hrvatski ruralizam pak, u nekim vidovima čak i radikalniji od češkog, izašavši iz nepovoljnih predratnih i ušavši u još nepovoljnije i surovije međuratne političke borbe, niti brojem djela, a niti književno-teoretskom razrađenošću i zrelošću nije mogao doseći razinu češkog.

IV.

Makar glavni razvoj hrvatskog književnog ruralizma — onako kako ga danas shvaćamo — pada u međuratno razdoblje, makar glavnu okosnicu hrvatskog književnog ruralizma predstavljaju dvije knjige *Zbornika hrvatskih seljaka*, ipak ne bismo mogli reći da je samo međuratno razdoblje, sa spomenutim zbornicima, relevantno za proučavanje hrvatskog ruralizma. Zapravo kao što veći i rekosmo, idejno začet *Osnovama* Antuna Radića, svoje korijene hrvatski književni ruralizam ima već u hrvatskom realizmu, a u nekim slučajevima već i u romantizmu. U tom smislu promatrajući hrvatski književni ruralizam u okvirima cjelokupnih književnih i društvenih gibanja u Hrvatskoj — pa i šire — u hrvatskom književnom ruralizmu zapažamo slijedeće faze: 1. ruralizam predrealističkog, romantičarskog, razdoblja, 2. idejno formiranje hrvatskog književnog ruralizma na *Osnovama* Antuna Radića, 3. hrvatski književni ruralizam međuratnog razdoblja.

Govoreći o prvoj fazi hrvatskog ruralizma, moramo reći da selo i seljak, u tematološkom

smislu te riječi, nisu toliko dominirajući u literaturi koliko se to obično misli. Seljak se, istina, javlja i kod Kozarca i kod Kovačića. Javlja se i kod Novaka, Đalskog, Leskovara i Draženovića. Ali seljak u njihovim djelima nije svjesni subjekt nego objekt. On to nije čak niti kod Kozarca i Kovačića kod kojih opreke između sela i grada najviše dolaze do izražaja. »Selo je ulazilo u književnost — razmišljajući o tomu veli Krešo Kovačić — samo u nekoj sladunjavoj poeziji o dražesti ladanja, u vidu šarenih razglednica, kako bi se moglo prikazati svako drugo selo na svijetu, talijansko ili švicarsko. A na tom selu idilične ljepote, kako ga je gledao inteligenat, trajao je vrisak za hljebom, za slovom, za životom dostojnim čovjeka, vrisak Kovačićevog Mučenika, koji moli milost od hladnog vjetra sjeverca, pošto su mu seoska gospoda opljačkala i opustošila kuću. Taj vrisak sela grad nikada nije razumio, a selo nije nikada moglo imati osjećaja za vrisak povređenog prestiža koji je dolazio iz grada i često puta naličio nemoćnom cmizdrenju razmažene djece. Selo nije moglo razumjeti praznu historijsku lakrdiju grada, a grad nije nikada vidio stvarnu dramu sela, u kojem se stvara i strada i od kojega grad živi...¹⁶« Ističući zdravlje sela, Ante Kovačić, kao i njegov suvremenik Josip Kozarac, nalaze se na strani sela. Selo je za njih moralna vertikalna naroda, zalag narodne budućnosti, nasuprot gradu kao leglu moralne propasti, kao vječnom nezasićenom molohu koji neutaživim gladom guta svoje žrtve, upravo one koje dolaze sa sela. U biti, i usprkos autorovih simpatija, selo se zapravo javlja kao oličenje mitološkog junaka ukotvljenog verigama i prepuštenog slijepim silama sudbine i vlasti koja je dolazila iz grada. Ipak, bez obzira na poseban odnos hrvatskih realista prema selu, bez obzira na to što je na idejnu orijentaciju hrvatskog ruralizma — preko Ante Radića i njegovih **Osnova** — snažno djelovala i misao velikog francuskog povjesničara, književnika i mislioca Julesa Micheleta — bez obzira, dakle, na to, prilike u hrvatskoj književnosti bile su ipak toliko zasićene ruralističkim motivima da je Antun Radić za svoj program, ne samo izravno preko sela nego i literature, odista mogao naći poticaje i u Hrvatskoj, tim više ako se uzme u obzir da je i hrvatska predrealistička romantičarska, književnost bogato koristila ruralističke motive. Tako već Dragojla Jarnevićeva u predgovoru svojih **Domoljubnih pripovijesti** ističe da je svoje »povijesti uzela iz ustiju prostog našeg seljana«. Hrvatski pisci Janko Jurković, Ivan Perkovac, Mijat Stojanović, Ilija Okruglić i Petar Bučar (**Selske pripoviesti**) također obrađuju i selske motive. Selo nije mimoišao niti August Senoa. Ipak za slikanje hrvatskog sela za realističko razdoblje možda je najzanimljiviji Jure Turčić. Posvetivši, uglavnom, književni svoj rad slikanju razvojačene (1881) hrvatske vojne krajine, Jure Turčić svojoj pripovijesti, objelodanjenoj u **Viencu** godine 1882, daje naslov **Na selu**. Naravno, taj interes za selo nije uvijek socijalno motiviran, ali se ipak socijalna komponenta iz

Turčićevih pripovijesti, kao i drugih pisaca, ne može isključiti. O toj socijalnoj komponenti u književnosti Jure Turčić — koji će tridesetih godina voditi i seljačko sveučilište — svjedoči i u svojem autobiografskom zapisu **O sebi**. »U to vrijeme razvio sam — veli Turčić — i pobliže motrio razliku između seljaka koji su živjeli na osamljenim posjedima, rijetko dolazili u crkvu, općinu, druge oblasti, krčmu, i ostali osamljeni i »svoji«; pa seljake koji su tvorili »puk«, društvo sela. »Puk« je znao o mnogočemu govoriti. Osamljeni seljaci bili su umno religiozni, »puk« je ravan običajima i utvaranjem. U isto doba tražio sam razloga otuđenosti seljaka i građana, a još dublje seljaka i radnika-intelektualca; pa uzroke zašto pametan seljak drži radnika-intelektualca za »gospodskoga glupana« često, ali ne uvijek, a još češće za varalicu-gospodina, a intelektualac seljaka naziva »marva«, stoka, gedžo.¹⁷ Ipak, i pokraj nedvosmislenih zahvata u socijalnu problematiku sela, rad je hrvatskih pisaca pretežito nacionalno motiviran. Slično kao i češki i hrvatski pisci — u mnogo slučajeva i sami sinovi sela — uviđaju da je preporod hrvatskoj naciji doneslo selo, ne samo svojom intelektualnom energijom nego i snažnim prodorom sela u hrvatske germanizirane talijanizirane gragove. Taj je prodor vidan već pedesetih godina, ali će se svestranije očitovati šezdesetih i sedamdesetih godina, a naročito pak osamdesetih. To je i vidljivo i u djelima hrvatskih realista. Imajući sve to u vidu, Radićeva **Osnova** — pojavivši se u modernističko doba sa zahtjevom revalorizacije hrvatske seljačke baštine ipak nije pala na tako pusto tlo kao što bi se to na prvi pogled moglo misliti.

V.

Početak drugog razdoblja u razvoju hrvatskog književnog ruralizma, opetovano je rečeno, označava **Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu**. Taj je rad jasno naznačio zadaću skupljanja građe o narodnom životu, ali je isto tako dobro označio i tendencije, tendencije prema kojima će skupljena građa najlakše pokazati — kako Antun Radić veli — česa narodu treba za život¹⁸.« Taj je rad odista bio presudan za hrvatsku etnologiju, na temeljima smjernicama iznesenih u njemu do sada je skupljena golema građa o Hrvatima, skupljena je isto tako i vrijedna građa o drugim južnoslavenskim narodima, ali te su **Osnove** u idejnom formiranju hrvatskog književnog ruralizma došle do izražaja tek između dvaju ratova. Ipak, začudo, premda se pojavile u doba moderne, dakle u doba izrazitih artističkih tendencija, premda predstavljaju najcjelovitiji dokument, ipak imamo i drugih radova u kojima se očituje izrazita težnja da književnost otvorenije i hrabrije progovori o socijalnim nedaćama čovjeka. Ti su radovi ponajprije vezani uz krug hrvatske dačke mladeži. Zapravo vezani su uz njihove časopise koje su oni nakon exodusu 1895. počeli izdavati u Pragu, Beču i u Hrvatskoj. Za dozrijevanje

hrvatskog književnog ruralizma, a posebice hrvatske socijalne književnosti, ovdje će biti najzanimljiviji časopis **Hrvatska misao**, premda i drugi časopisi hrvatskih đaka — **Mladost**, **Život**, **Nova nada**, **Hrvatski salon** i dr. — nisu nezanimljivi za tu temu. U **Hrvatskoj misli**, listu za književnost, politiku i pitanja socijalna, izdavanoj u Pragu godine 1897, prevladavaju društvenopolitička pitanja, javljajući se kao živa jeka neuralgičnih naših hrvatskih političkih prilika kuenovskih dana. U časopisu se govori i o problemima drugih nama susjednih naroda. Objelodanjeni su članci **Slovensko pitanje**, **Rumunjsko pitanje u Ugarskoj**, **Česka politika**. Kontekstualno, u svima njima zrcale se i analogni hrvatski problemi. Isto tako nije nezanimljivo da upravo u toj **Hrvatskoj misli** nalazimo i članak **Seljački pokret u Galiciji**. Hrvatskoj književnoj problematici posvećena su dva rada. Jedan — **O hrvatskim književnim prilikama** — potječe iz pera Milivoja Dežmana Ivanova, jednog od prvaka hrvatskih secesionista, drugi — **Hrvatska književnost** — iz pera Milana Šarića. Kao suradnik u tom broju Hrvatske misli javlja se, tada još mladi, češki kritičar i pjesnik František Xaver Šalda (1867—1937). On u tom hrvatskom časopisu objelodanjuje rad **Pogled na noviju češku literaturu**.

Ističući na ovom mjestu ovaj veoma zanimljiv sadržaj — za hrvatski književni ruralizam — **Hrvatske misli**, ipak je najznačajniji, i ne samo za ruralizam, Šarićev rad **Hrvatska književnost**. Taj je rad mladog Šarića najtreznije razmišljanje o hrvatskim književnim prilikama koncem devetnaestog stoljeća. »Pjeva se tu neprestano — veli Šarić — kako je Hrvatska nekada bila slavna, a sada je tužna i bijedna, ali ni jedan pjesnik ne gubi nade; svaki se tješi da će Hrvatska opet biti velika i slavna. Nadalje pjevaju naši pjesnici u osamdesetim i devedesetim godinama pjesme o boju, a o boju nema ni govora. Nije li to boj Don Quihota protiv vjetrenjača — pita se Šarić nastavljaajući u ironičnom tonu. — Jednoga opet pjesnika ostavila draga, a on se onda razjunačio, ako nema drage on će za domovinu raditi; kako? Sve će za nju pa i umrijeti. Svi hoće za domovinu umrijeti; koliko ih hoće za domovinu živjeti i raditi?!«¹⁹ To bitno pitanje rada za domovinu Šarić je tih godina zaista najzrelije postavio. U tom istom radu Šariću ne izmiče iz obzora niti jedan problem. Kao i drugi hrvatski ljudi toga doba, i Šarić pridaje prvorazrednu ulogu književnosti, osobito njenoj sadržajnoj strani, prigovarajući hrvatskim piscima što previše govore o aristokraciji, iako je hrvatski narod zapravo seljački narod. »O što odmah oko kod naše literature zapinje — veli Šarić — jest to, da u njoj sve vrvi aristokracija: grofovi, baruni, plemići. Gjalski, Ladanjski, Borota i dr. puni su plemstva. . . Nije li čudno, da se aristokracijom toliko bave hrvatski pripovjedači, sinovi hrvatskoga naroda, koji danas svoje aristokracije nema, a i koliko je ima, ta je otuđena i s narodnim životom nema ništa. Hrvatski je narod jezgrom i brojem seljački, a njegovi se najbolji sinovi ne bave nji-

Naslovna stranica časopisa »Hrvatsko selo« iz 1934. godine

me, nego im se pogled omiče za onim razredom naroda, kojega je najmanje i od kojega za život narodni nema nikakve koristi.«²⁰ Smjelo, hrabro i temperamentno analizirajući hrvatske književne prilike, Šarić priznaje i pohvalu iznosi jedino na račun Kozarca. Njegova su mi djela »pravi naš hrvatski plod«, što se najvećim dijelom i danas može potvrditi, jer je Kozarac uz Antu Kovačića jedini koji je sa svom ozbiljnošću literarnog digniteta pristupao zemlji, imajući u svijesti, naravno, njegove **Mrtve kapitale** (1899) i njegovu upravo te godine objelodanjenu pripovijest **Tri dana kod sina**.

Konačno, analizirajući prilike prvog i drugog razdoblja hrvatskog književnog ruralizma, ne bi valjalo zaboraviti veliku svjetsku gospodarsku krizu koja je kulminirala od sedamdesetih do devedesetih godina devetnaestog stoljeća. Hrvatsku — zemlju u odnosu na svoje metropole de facto u kolonijalnom položaju — kriza je pogodila žešće nego druge susjedne balkanske i evropske zemlje. Politički raskomadana,

ušavši upravo tih godina u nagodbeni položaj — kao agrarna i nerazvijena, ničim zaštićena — teret krize platila je skuplje negoli ijedna zemlja: iseljnjem oko dvjesto tisuća Hrvata u prekomorske zemlje. Ali da nije to bilo samo gospodarsko iseljavanje nego i političko, govori činjenica da na budzašto prodanu zemlju hrvatskih seljaka dolaze u Hrvatsku — pomagani od banaka i različitih političkih društava — Nijemci, Mađari, Česi i drugi. Sve je to — ta permanentna politička i gospodarska kriza — pospješila da se upravo na prijelomu stoljeća počeo formirati i hrvatski seljački pokret braće Radića koji je — godine 1900. pokretanjem **Doma**, a godine 1904. i formiranjem Hrvatske pučke seljačke stranke — stvorio i stanovite političke preduvjete za razvoj hrvatskog književnog ruralizma.

Ipak, slika drugog razdoblja hrvatskog književnog ruralizma ne bi bila potpuna u koliko ne bismo rekli da je upravo to razdoblje — i pokraj socijalnih i političkih prilika koje mu ide u prilog — ujedno, u arističkom smislu i najnepovoljnije u cjelokupnom razvoju hrvatskog književnog ruralizma. To se vidi iz Šarićeva eseja **Hrvatska književnost**, a to se vidi i iz cjelokupne hrvatske književne produkcije toga doba. Niti čitav postimpesionistički pokret, od **Sutle** i **Grabancijaša do Griča**, s Ljubom Wisnerom na čelu, premda kultivira povratak zemlji, premda dakle kultivira zemljaški kroatizam, ne sadrži u sebi ruralističke tendencije socijalnog usmjerenja. Taj hrvatski književni pokret povratka zemlji izrazito je artistskičkog karaktera, pa i tada kada se počeo koristiti dijalektom, kao što je to bio slučaj, najprije kod Matoša, a kasnije kod Nazora, Galovića, Domjanića i Uljevića, koji su dijalekt, nestandardni jezik, prihvatili kao novo artistskičko sredstvo a ne kao sastavni element ruralizma, premda su djela na hrvatskim nestandardima, ea ipso, to ipak postala.

VI.

Treće razdoblje hrvatskog književnog ruralizma, skoro u svemu, kvalitetno se razlikuje od prethodna dva. Dok je za prvo razdoblje hrvatskog književnog ruralizma karakterističan tematološki paralelizam ruralističkih i općerealističkih motiva, za drugo njegovo idejno oblikovanje, a na literarnom planu i slabljenje, treće razdoblje karakterizira njegovo potpuno idejno i ideološko formiranje te literarno sazrijevanje. To treće razdoblje zapravo i predstavlja ono što u užem smislu nazivamo hrvatskim književnim ruralizmom. Kao što i inače hrvatsku literaturu međuratnog razdoblja karakterizira — počevši od godine 1919, dakle od Krlježina časopisa **Plamen** — veoma živa časopisna aktivnost, tako bismo i za hrvatsko književni ruralizam toga razdoblja mogli reći da se očituje preko veoma velikog broja listova i časopisa. Najstariji među njima bio je **Dom**, koji je godine 1900. pokrenuo Antun Radić. I prije negoli je postao glavnim glasilom Hrvatske

pučke seljačke stranke (kasnije Hrvatske republikanske seljačke stranke) **Dom** se — odnosno njegov glavni urednik i glavni suradnik — odlučno zalaže za prosvjećivanje hrvatskih seljaka i hrvatskog sela, odbacujući takozvanu gospodarsku kulturu kao nešto tuđe i nenarodno. Podvrgavši oštroj kritici cjelokupno ustrojstvo društva koje leži na izrabljivanju seljaka, Antun Radić odbacuje i dotadašnje gledanje na prošlost. »A znate li šta je bio naš narod? — pita Antun Radić u članku **Plašt kralja Milutina i dolama cara Lazara**. — Bio je rob i sužanj... Ali toga mu gospoda ne pripovijedaju, nego mu pokazuju kraljeve, banove i velikaše... — Ljudi, ne budite ludi! Vi prošlosti nemate, jer prošlost i povijest imadu samo kraljevi i velikaši, vaši gospodari. Prah vaših djedova znao bi vam pripovijedati samo o mukama, ropstvu i sužanjstvu, a ni o kakvoj slavi. Vi u prošlosti nemate ništa, vaša je samo budućnost, ako u vas bude pameti. Pogledajte sadašnjost, pogledajte oko sebe, koliko vas ima koji istu muku patite — onda ćete veselo gledati u budućnost. Inače ćete biti robovi i sužnji, kao što ste i bili.«²¹ Tako je Antun Radić već na samom početku, u skladu sa svojim pogledima iznesenim u **Osnovama**, veoma jasno usmjerio cjelokupnu koncepciju prosvjećivanja hrvatskog seljaka: ne na temeljima aristokratizma, već na temeljima plebejskog demokratizma! Ipak, **Dom** je kroz čitavih dvadeset godina bio gotovo osamljena pojava. Velika serija raznih listova, časopisa, kalendara i zbornika javlja se nakon prvog svjetskog rata izbijanjem na površinu Hrvatske republikanske seljačke stranke, kao i drugih opozicijskih i lijevih snaga, zajedno s KPJ, koje su u svoje socijalne programe uključivale i seljačko pitanje. Pokraj **Doma**, glavnog glasila HRSS, u kojemu surađuju i seljaci, već godine 1920. javlja se **Razgovor**, list za narodno prosvjećivanje (ur. Rudolf Herceg), u kojemu je i Mihovil Pavlek Miškina, najpoznatiji hrvatski seljački pisac, objavio šest svojih radova. Dalje slijede listovi, **Narodna zaštita**, slobodan i nezavisan list za zaštitu djece, pod uredništvom dra Đure Basarićeka; **Seljačka misao**, list seljačkom republikancu za razgovor i nauk, pod uredništvom Stjepana Kranjčevića; **Seljačka prosvjeta**, glasilo Seljačke sloge, hrvatskoga seljačkoga prosvjetnoga i dobrotvornoga društva. **Seljačku prosvjetu** uređuju Isidor Škorjač i Rudolf Herceg. Seljačkom se problematikom bavi i **Hrvatski radiša**, list Hrvatskog radiše, društva za promicanje rada te zadruga za štednju, osiguranje i privredu S.O.J. Urednik mu je dr. Zvonko Šprajcer. Godine 1934. i 1935. dr. Rikard Simeon, socijalno orijentirani književnik i kasniji lingvist, izdaje **Hrvatsko selo**, list seljačkom narodu za razgovor i nauku. List je izrazito lijevo i antifashiistički orijentiran. Od listova ovdje valja još spomenuti Hercegovu **Seljačku slogu** i **Podravske novine** (Koprivnica) koje je uređivao Valko Loborec. I **Seljačka sloga** i **Podravske novine** odlikuju se, između ostalog, i tim što su objelodanile veoma veliki broj Miškininih radova. Prosvjećivanjem sela i seljač-

kom kulturom bavi se **Hrvatski dnevnik** objavivši i znatan broj Miškininih radova, prosvjetavanjem sela bavi se i list **Za seljački svijet**, kao što se time u Hrvatskoj bave i neki pokrajinski listovi koji propagiraju promicanje zadrugarstva i seljačkog prosvjećivanja. Takva je osječka **Zadružna svijest**, koju uređuje dr. Kamilo Firinger, a takav je i **Vjesnik međimurskih zadrugara**, koji uređuje prof. Ljuboslav Kuntarić.

Od hrvatskih književnih časopisa koji su bili otvoreni socijalnim problemima sela i seljačkoj književnosti možda na prvom mjestu treba spomenuti Durmanov **Književnik**, hrvatski književni mjesečnik, časopis izrazito socijaln orijentiran, polemičan, ali i otvoren seljačkim piscima. Od časopisa koji stalno ili povremeno otvaraju vrata problematici hrvatskog sela i hrvatskim seljačkim piscima, ovdje treba spomenuti i **Savremenik**, ljetopis Društva hrvatskih književnika, **Hrvatsku reviju**, časopis Matice hrvatske, **Književne horizonte**, koji nose podnaslov **Zagrebačka književna revija**. Dalje tu su još časopisi **15 dana**, časopis nakladnog poduzeća Binoza, **Mladi seljak**, časopis za učenike seoskih narodnih škola (urednik Zlatko Špoljar), **Narodni napredak**, časopis Škole narodnog zdravlja, koji su uređivali dr. Drago Cepulić i Dobriša Cesarić i časopis **Sestrinska riječ**, organ jugoslavenskog društva diplomiranih (medicinskih) sestara. Kao publikacije u kojima su se tretirali problemi sela također su vrijedni spomena i nekoji kalendari. Izrazito ruralističku orijentaciju imala je **Božićnica**, hrvatski republikanski seljački kalendar i **Napredak**, hrvatski narodni kalendar (Sarajevo) te **Kalendar Gospodarske sloge**. Za hrvatski književni ruralizam značajna su osobito prva dva. **Božićnicu** je u početku uređivao Stjepan Radić, a kasnije njegove kćeri Milica i Mira. Pokraj drugih hrvatskih seljačkih pisaca u **Božićnici** je i Miškina objavio preko trideset svojih radova. Veći broj Miškininih radova objavio je i **Napredak**, koji je uređivao Ante Martinović, poratni tajnik Seljačke sloge. Za hrvatski ruralizam nisu nezanimljivi niti Krležini i Cesarčevi časopisi **Plamen**, **Književna republika**, **Danas** i **Pečat**. Ovi časopisi makar nisu bili sljedbenici a niti pobornici idejnog i ideološkog ruralizma, ipak su svojom nazočnošću, djelovanjem, stvarali klimu za djelovanje naprednog seljaštva. Premda za literaturu manjeg značenja, za prodor socijalne svijesti u književnost značenje imaju Galogažini časopisi **Kritika** (1928), **Literatura** (1931-1932), **Književni savremenik** (1936-1937) i **Kultura** (1937-1938), te časopis **Izraz** u izdanju Hrvatske naklade (pod rukovodstvom KPH). Ne ulazeći u konfrontacije koje su postojale unutar hrvatske književne ljevice — koje su se očitovale ne samo u ovim nego i u ovdje nespomenutim časopisima — najizrazitije ruralističke tendencije pokazivao je časopis **Hrvatsko selo**. »Hrvatsko selo, list je seljačkom narodu za razgovor i nauku — ističe se u uvodnoj bilješki. — Ali ono se ne može ograničiti samo na pisanje. Uporedo s tumačenjem i razjašnjenjem ovoga stanovišta u svim spomenu-

Faksimil naslovne stranice »Zbornika hrvatskih seljaka« u Zagrebu 1936. godine

tim pitanjima, nastojat će ono da ga provodi u život. U prvom redu radi se tu o gospodarskim i prosvjetnim pitanjima. Na gospodarskom polju radit ćemo na buđenju zadružne svijesti među seljacima, spoznaje da seljak samo zajedničkim i složnim radom, kooperacijom, može postići ostvarenje svojih težnja... Na prosvjetnom polju radit će hrvatski seljak u današnjim prilikama za sebe i za svoju djecu najviše osnivanjem seljačkih čitaonica i knjižnica. I u tom pravcu pisat će i pružiti uredništvo našega lista svakomu nastojanju pomoć, upozoravajući na dobre knjige itd.»

Već je prvi broj zaista koncipiran u tom smjeru. Sjepan Kranjčević u članku **Kriza**, zapravo uvodniku, govori o svjetskoj gospodarskoj krizi koja tih godina potresala svijet, posebice selo. Rikard Simeon, urednik lista, u članku **Žena u seljačkoj privredi** govori o teškome položaju seljačke žene. Aktualnost broja nadopunjuje i članak, nepotpisanog autora, **Seljačko gospodarstvo**. Beletristički prilog prvog broja **Hrvatskog sela** predstavlja Miškinina **Seljačka pjesma** — jedna od njegovih manje popularnih, ali zato ne i manje ekspresivnih — i Petkovićeva pjesma **Zimski dan**. Držeći se

svojega kulturnog programa — da će govoriti o dobrim knjigama — uredništvo se odlučilo za Jacka Londona, njegovu **Željeznu petu**, i Matu Lovraka, koji se upravo tih godina afirmirao svojim poznatim dječjim romanima **Vlak u snijegu** i **Družba Pere Kvržice**, inspiriranima seljačkom tematikom. Od knjiga u prvom broju **Hrvatskog sela** prikazano je i Predavčevo djelo **Selo i seljaci**. Tako se Hrvatsko selo već od prvog broja svojim programom i sadržajem stavilo na stranu sela, deklarirajući istodobno veoma jasno svoj antifaašistički stav — što se također vidi iz napisa — pa je već prvi broj bio od strane konzervativaca u **Hrvatskoj straži** etiketiran kao marksistički. U daljnjim brojevima **Hrvatskog sela** beletrističke priloge — uz neke anonimne — objavljuju Stjepan Betlehem (**Nesreća u Ilijinoj kući**), Nikola Šalić, Mato Mađarić, Leopold Kuhta, Ivan Sabolić, Ivan Čaće i Đuro Vučinić. Sve uglavnom seljaci. Od afirmiranih već pisaca sa četiri priloga javlja se Mihovil Pavlek Miškina a Ivan Dončević s jednim prilogom, pjesmom **Tuča**. U više brojeva oštro se napada fašizam i nacizam, a govori se i o seljačkoj inteligenciji i o hrvatskim seljačkim književnicima Stupariću, Miškini, Novoselu, Petkoviću i Mari Matočec. Dalje u **Hrvatskom selu** govori se o nezadovoljstvu seljaka u Njemačkoj, polemizira (Rudolf Vlahek) se s klerikalnim konzervativcima, a časopis donosi i izreke Antuna Radića i rad **Život u polju** Stjepana Radića. Kada pak poše za povijesnim temama, onda to opet radi u skladu s intencijama časopisa: piše o Dožinoj seljačkoj, buni (1514) u Mađarskoj. Takav jasno profiliran časopis — za prilike diktature maksimalno otvoren — nije mogao opstati niti godinu dana te je nakon šestog broja 1935. prestao izlaziti. Međutim, iako nije bio beletrističkog karaktera, časopis **Hrvatsko selo**, samim tim što je donosio beletrističke priloge s ruralističkom tematikom, a isto tako i svojim intencijama, znatno je doprinesao afirmaciji hrvatskog književnog ruralizma, stvorivši pogodno tlo za pojavu najizrazitijih i programatski najprezentativnijih knjiga hrvatskog književnog ruralizma: I. knjige **Zbornika hrvatskih seljaka**, godine 1936, i II. knjige **Zbornika hrvatskih seljaka** 1938. godine.

VII.

Prva knjiga **Zbornik hrvatskih seljaka**, posvećena uspomeni hrvatskog seljačkog preporoditelja dra Antuna Radića, pojavila se pod uredništvom Ivana Sabolića, u **Knjižnici hrvatskih seljaka Selo govori**, sredinom ljeta godine 1936. Iz otisnute napomene vidi se da je **Zbornik hrvatskih seljaka** izdan u korist hrvatskih seljačkih pisaca i da bi uz druge knjige hrvatskih seljačkih književnika trebao izlaziti dva puta godišnje. Međutim, već povodom objelodanjanja te prve knjige **ZHS** javljaju se neprilike. »Izdavajući ovu knjigu — veli Sabolić — imali smo kod toga mnogo zapreka i kojekakva onemogućavanja, što se vidi već

i po tome da je uvod napisan još 18. siječnja o.g. Prigovaralo nam se koješto, a najviše to da ove stvari nijesu naše i da hrvatsko selo nije i ne može biti takovo, već da su te stvari strane i tuđe, ili kako je bilo rečeno doslovce: tuđinstina. Zanimljivo je — veli dalje Sabolić u napomeni **Povodom izdavanja ove knjige** — kad oblačimo narodnu nošnju, kad igramo — pjevamo tada je to naše, ali kada osjećajući potlačenost i izrabljivanje, te videći katkada nesnošljive i nezdruve pojave ustajemo i protestiramo, tada je to tuđinsko i strano!« Sudeći po rezultatima što ih je ostvarila **Knjižnica hrvatskih seljaka Selo govori**, ovdje spominjane — i ne spominjane — teškoće kasnije su se vjerojatno još i umnožile, pa su tako od planiranih dviju knjiga godišnje objavljene svega dvije knjige **ZHS**, prva, kako i rekosmo godine 1936. a druga godine 1938.

U prvoj knjizi **ZHS** radovima je zastupljen dvadeset i jedan suradnik. Josip Belčić iz Peteranca zastupljen je crticom **Kosac Miško**, a Stjepan Betlehem, također iz Peteranca crticom **Nesreća u Ilijinoj kući**. U **ZHS** zastupljena su još dva suradnika iz Peteranca: Tomo Gaži crticom **Za put u nebo** i pjesmom **Pjesma sluge**. Iz Peteranca je i urednik prve knjige **ZHS** Ivan Sabolić. U **ZHS** on je zastupljen prozom **Dravski valovi** i fotomontažama **Zar opet?**, **Us-pomenama otaca** i **izgledima za djecu**, **Stanite orači**, **Seoski sluga**, **Čovek z Jotoka**, **Seljački sin u »bijelom Zagrebu«** i fotomontažom **Majčina briga**. Ivan Čaće iz Vodica zastupljen je crticama **Drva**, **Višnje i list**, **Maraština** i **Zeljarština**, pjesmama **Seljakinji**, **Medu dvije vatre**, **Jeka zatvora i Zar opet?**, te crtežima **Jednopreg**, **Povratak**, **Blagoslov polja** i **U mlinu**. Stjepan Galeković iz Mraclina zastupljen je u **ZHS** crticama **Na pragu smrti** i **Seljak u Turopolju**. Franjo Gaži iz Hlebina zastupljen je u **ZHS** feljtonom **Lijepa naša domovina**. Iz Hlebina u **ZHS** zastupljeni su još dva suradnika: Ivan Generalić, kasniji velikir slikar, crtežima i slikama **Čordašova hiža**, **Fašenjak**, **Krava**, **Sprevod Štefa Halačeka**, **Zima**, **Dudilnjak**, **Prešencija**, **Đelekovečka buna**, **Dražba** i **Pralje** — i Franjo Mraz pjesmama **Besposlen sluga**, **Kopači**, **Jef-tinoća**, **Stanite orači** i **Zima na selu**, te crtežima i slikama **Določakovi orjo**, **Ekonomski napredak sela**, **Hlebine**, **Jakupov dvor**, **Jendraš se povrnul** i **Selo vozi gradu led**. Premda ne reprezentativno, u prvoj knjizi **ZHS** zastupljen je i najpoznatiji hrvatski seljački pisac Mihovil Pavlek Miškina iz Đelekovca. On je zastupljen člankom **Uz Predavčeve poglede** i pjesmama **Jezuš na križu**, **Radniku** i **Crveni makovi**. Iz Đelekovca je u **ZHS** zastupljen i poznati hrvatski seljački slikar Mirko Virius crtežima i slikama **Povratak s krčenja**, **Na oranju** i **Jezuš na križu**. Restek Zdravko iz Volavlja zastupljen je crticama **A što sa dječom** i **Prosjak**. Mijo Stuparić iz Vidrenjaka (Kutina) zastupljen je pjesmama **Božica pravde** i **Komarci**, Stjepan Šarić iz Lovinca pjesmama **Majčina briga**, **Požar** i **Znaš li tko te hrani?**, a Marko Šeničnjak iz Subocke (Novska) feljtonom **Gizda** i pjesmom **Crkvenjak**. U prvoj knjizi **ZHS**

zastupljeni su još Franjo Vučinović iz Petrovine (Jastrebarsko) prozom **Ženidba Franjca Milkoviga** i Slavko Vurić iz Kozinščaka crticama **Moja opažanja** i **O velikim i malim stvarima** te pjesmom **Pjesma o oračima**.

Prezentirajući prozne i pjesničke radove svojih suradnika, hrvatskih seljačkih književnika i slikara, ZHS očito nije koncipiran poput kakve antologije. Po tomu još je opskrbljen nizom citata iz radova zastupnika socijalnog i književnog ruralizma — Antuna Radića, A. Palečeka, Đure Basaričeka, Alfonsa Žarkovića, Ive Balentovića i Krešimiru Kovačića — svojom je pojavom htio skrenuti pozornost kulturnog i političkog općinstva na univerzalne kulturne, etičke i političke vrednote hrvatskog sela. U kratko, hrvatsko se selo ovim ZHS htjelo predstaviti kao subjekt, kao samostalna ruralistička vrijednost, izričući istodobno nedvosmisleno oporbu uperenu prama gradskoj i građanskoj nedemokratskoj kulturi, dakle izričući oporbu prama kulturi koja je — nametnuvši jednom svoje tutorstvo — predstavljala stoljetnu negaciju svih vrednota sela, pa i tada kada je grad selu pristupao dobrohotno, prikazujući selo u romantičarskom ružičastom obojenju. Ali i pokraj oporbenih citata dotičnih pisaca, urednik prve knjige ZHS, Ivan Sabolić, predstavljajući u **Uvodu Zbornika** radove — cvijeće ubrano »sa seljačkih livada obraslih trnjem i korovom« — pun je gorkih riječi na račun eventualnih prigovora. »Kada ga pročitate — misleći na **Zbornik** veli Sabolić — reći ćete možda, da to nije cvijeće, već da je to trnje, trnje koje bode i čiji ubod boli... Mi ne znamo, što ćete reći, no mi smo spremni na sve. Ali znajte i ovo: mi smo seljaci, hrvatski seljaci, koji tražimo — koji moramo imati — svoja ljudska prava, i koji nismo krivi, što naše livade cvatu ovako gorkim i trnovitim cvijećem. Ta i ne mogu cvasti drugačije, jer su kroz vjekove zalijevane krvlju i znojem, a obrađivane kletvama i mukotrpnno-životinjskim radom za »svoju« i tuđu, bilo svjetovnu, bilo crkvenu vlastelu, ili ukoliko: — za drugoga!... Primite ovo cvijeće, primite ga sa ljubavlju i pažnjom. Razgledajte ga, i kada budete gotovi zamislite se malo, kakve su to livade, na kojima cvate ovakovo cvijeće; zamislite se, kako žive članovi onog staleža, čiji vam sinovi ovaj stručak cvijeća daju. Budite obazrivi, jer to je ubrano grubim, žuljevitim i nespretnim rukama naših — hrvatskih seljaka. — Sve je to dalo samo seljaštvo.«

I odista, uz rijetke iznimke, svi radovi, najčešće crtice i pjesme, govor su gorkog cvijeća i trnja seljačkog života. Bez obzira do koje se razine vinuli u umjetničkoj ekspresiji, bez obzira na izbrušenost odnosno neizbrušenost njihova izraza — što uostalom i ne kriju — iz njihovih radova progovara stoljetno gorko i tragično životno iskustvo, progovara sama zemlja, progovara pero u žuljevitoj i ispucanoj ruci, umočeno u krvi i znoju hrvatskog seljaka. Kosac Miško iz istoimene Belčićeve crtice slika je težaka, kosca, koji naplaćen, zakidan i ponižavan iscjeđuje na tuđim sinokošama i tu-

đim njivama, za ranih svitanja i za srpanjskih žega, svoju snagu. Taj lik kosca Miške svojom tragičnom ispačenošću prerasta u monumentalni simbol težačkog mučeništva. Donekle sličan motiv obradio je i Zdravko Restek u svojoj crtici **Prosjak**. Hrvatsko je slikarstvo i kiparstvo — osim Viriusa — ostalo dužnik tom liku tragične težačke prošlosti hrvatskog čovjeka. O bezdužnoj eksploataciji seljaka, s izvanrednim smislom za uočavanje životne stvarnosti, progovara u svojim crticama — **Maraština, Drva, Višnje i list i Zeljarština** — i Ivan Čaće. Slike o bijedom, neimaštinom, socijalnim nepravdama te mukotrpnim radom i jadima alkoholizma pritisnutom selu donose nam Stjepan Betlehem u svojim pripovijestima **Nesreća u Ilijinoj kući** (tiskanoj i u **Hrvatskom selu**) i **Prve godine**; Stjepan Galeković u crticama **Na pragu smrti** i **Seljak u Turopolju**, a Tomo Gaži o tomu nam govori u crtici **Za put u nebo**. Sličnem otive obrađuje i Mara Matočec u crtici **Proštenje**, Zdravko Restek u crtici **A što je sa dječom?** te Ivan Sabolić u crtici **Dravski valovi**. Tuna Kovačević iz Kukujevaca u svojoj prozi **Rakija** zaokupljen je alkoholizam, a **Marko Šeničnjak** u **Gizdi** porokom selske gizde. Najdulji pripovjedački tekst u **HZS** — **Ženidba Franjca Milkovega** potječe iz pera Franje Vučinovića. Njegova proza, nalik na pučku priču, jezgrovito izrečena, bavi se seljačkim ženidbenim običajima. Svoja pak zapažanja u obliku feljtonskih zapisa iznesli su Filip Šimić u radu **Kakav je život našega sela**, Slavko Vurić u radovima **Moja opažanja** i **O velikim i malim stvarima**, a Franjo Gaži u feljtonu **Lijepa naša domovina**.

Dok su Belčić, Betlehem i Galeković te F. Gaži, Kovačević, Restek, Sabolić, Šimić, Vučinović i Vurić zastupljeni samo proznim radovima Mandić i Mraz te Stiparić i Šarić samo stihovima, ostali suradnici zastupljeni su i prozom i stihovima. Ta poezija, iako nešto skromnija po pretenzijama i dometu, podjednako je angažirana, zaokupljena prokletstvom tereta seljačkog života. Tako Vurić pjeva o oračima — **Pjesma o oračima** — ali ne dekorativnim, pejsažnim, arkadijskim, nego i onim koji su »Bijedom tjerani /većinom bos i poderani«. Franjo Mraz pjeva u pjesmi **Kopači** o kopačima a u pjesmi **Besposleni** nezaposlenom težaču. Mihovil Pavlek Miškina uz razmišljanje o Predavčevoj knjizi — **Uz predavčeve poglede** — objavljuje svoje poznate pjesme **Jezuš na križu**, **Radniku** i **Crveni makovi**. Ivan Čaće pjeva o seljakinji — **Seljakinja** — ali u pjesmi **Zar opet?** strepi pred ratom:

U svijesti je mojoj 1914-ta
Kola, konji i debeli lajtnant.
U svijesti je mojoj mobilizacija,
Plač žena na odlazećim muževima,
I aprovizacija.

Nekoji stihovi u ZHS nastali su kao prođzetak pučkog pjesništva, kao oni Stuparićevi, koji pjeva na nestandardu, i oni Šarićevi. Njima je donekle srodna Mara Matočec koja pjeva o kirijašu i ruskom vojniku koji je našao počinak u zemlji Hrvata. Ima, međutim i

pjesnika koji i pokraj svih tegoba pronalaze u životu i iskre liričnosti, kao primjerice Mato Mandić u pjesmi **U kasnu jesen**:

Tužne su naše jeseni, jako tužne
Kad njive i livade
i šume bujne zelene,
u kasnu jesen poružne.

...
kad sve opada, vene i trune,
kad magle sure poljem putuju...
tada smo i mi tužni,
u jesen, kasnu tužnu jesen,
kad sve poružni.

Pa ipak, ova rijetka iskrenja **ZHS** ne daju ton ovoj u puno čemu do tog doba jedinstvenoj knjizi u hrvatskoj književnosti. Osnovni ton ovoj knjizi daju slike krika i bola ropskog seljačkog života te vapaji za svjetlom, dostojanstvom ljudskog života. Po tomu je **ZHS** i jedna od najsumornijih knjiga u hrvatskoj književnosti.

Takva knjiga, po svemu prava seljačka knjiga, s bolima i suzama, žuljevima i škrgutom zuba te škrtim lirskim ozračjima, imala je među čitateljstvom, a i kod kritike,²² snažan odjek. S posebnim oduševljenjem **Zbornik Hrvatskih seljaka** dočekao je novosadski časopis za selo **Vaša knjižnica** (1937-1938). Njegujući kult Matije Gupca i Jurja Dože, koncipiran u osnovici kao i **Hrvatsko selo**, zadobivši i suradnju znatnog broja hrvatskih seljačkih pisaca i slikara — Miškine, Čače, Resteka, Šarića, Mare Matočec i Mirka Viriusa — taj je časopis **Zbornik hrvatskih seljaka** nazvao velikom knjigom. »U Hrvatskoj je ovih dana izašla jedna velika knjiga — veli Slobodan Katić u članku **Seljaci književnici** — koja je na sve strane izazvala veliko zanimanje. Kod nas, naročito posljednjih godina, izlazi mnogo knjiga, ali to je bila jedna od onih retkih u kojoj se mnogo i svuda govori i koju mnogi ljudi hoće da imaju. Važno je dakle, čime je ta knjiga privukla sveopštu pažnju i priznanje svih njenih čitalaca. A na to pitanje nije teško odgovoriti. Najglavniji razlog što je knjiga postala tako poznata i toliko tražena jeste taj, što su tu knjigu napisali seljaci. Seljaci — književnici.«²³

Međutim, bez obzira na odjek kod čitatelja i kritike, u svim elementima **Zbornik** ipak nije pokazao domet hrvatske seljačke književnosti. Od dvojice pisaca koji su do tada imali knjige — Miškina i Stuparić — Miškina je, poznat otprije po nizu pripovijesti i pjesama i po knjizi **Za svojom zvijezdom**, predstavljen, i u odnosu na druge i u odnosu na sebe, dosta blijed, neadekvatno prama svojoj vrijednosti. Javljaajući se u klimi ozbiljnih i kontrolverznih rasprava o kriterijima estetske valorizacije u književnosti i umjetnosti uopće, sastavljači su se **ZHS**, pa i autori, usmjerili na slikanje života, u čemu su i uz izražajnu škrtost veoma često uspijevali, više u prozi negoli u stihu. Ipak i takav, neujednačen, zbornik hrvatskih seljačkih pisaca, a slobodno možemo reći i hrvatskih seljačkih slikara — Generalića i Mraza — preko tema, motiva i jezika (nestandarda)

snažno je odrazio književni, socijalni i etički individualitet hrvatskog sela. Pisali hrvatski seljaci katkada nestandardom — kao Miškina, Mraz, Stuparić i Vučinović — ili na hrvatskom standardu, oni se nikada ne udaljuju od sela. Oni nisu slikari i pjesnici blagdanskog, paradnog proštenjarskog sela. Oni nisu niti pučki, folklorni, pjesnici — makar gdje gdje ima i tragova pučkog pjesništva — kao što nisu niti romantičarski zanesenjaci. Oni su pjesnici sela koje je na mučeničkoj putanji povijesne spirale, u težnji za slobodom, progovorilo samo o sebi. Prva knjiga **Zbornika hrvatskih seljaka** pjesnički je ali i socijalno-revolucionarni krik hrvatskog sela. Sela svjesnog svojih tragičnih dilema, ali i odlučnog da pred svijetom pojesnički svjedoči o samom sebi i o svojim ranama.

VIII.

Druga knjiga **Zbornika hrvatskih seljaka** — pojavivši se dvije godine nakon prve, dakle 1938 — znatno proširuje broj suradnika novim imenima²⁴ — što ne treba shvatiti samo kvantitativnim povećanjem — tiskajući istodobno i radove gotovo svih autora iz prve knjige. Josip Belčić koji se u prvoj knjizi pojavio s jednim od najboljih i najimpresivnijih pripovjedačkih tekstova — Kosac Miško — u drugoj je knjizi zastupljen s dvije proze, novelom **Jednoga dana** i crticom **Kradljivac**, u kojima je svjedočeci o teškoj istini seljačkog života pokazao i znatnu izražajnu i kreativnu sposobnost. Kao Belčić u noveli **Jednoga dana**, sličan motiv — o gubitku kobile, seljaku najdražeg živinčeta — obradio je u svojoj crtici **A što sada?** i Zdravko Restek, koji je i u prvoj knjizi pokazao — osobito u crtici **Prosjak** — vrijedne zapažake sposobnosti. Znatnu pozornost hrvatskih seljačkih pisaca zaokupilo je parničenje — ta rak-rana hrvatskog sela — koje se javlja jednim od veoda čestih izvora socijalnog zla. Međutim, bilo bi to jednostrano, simplificirano gledanje: da samo međusobno parničenje upropaštava selo. Negdje u stoljetnim naslagama svijesti seljaka i sela nalazi se sud, sud kao djelatelj pravde, koja je uvijek — rugajući mu se — mimoilazila slabijeg. Taj motiv parničenja, suda, pravde, hrvatskog pravdaštva i hrvatskog fiškalstva, obradili su u svojim prozama Ivan Šoštarić u noveli **Na licu mjesta** i Stjepan Starešec Stefi na u noveli **Skupa vožnja**. Ali taj motiv pravde-nepravde nalazimo i kod Miškine u crtici **Se je gosponovo**, kod Ivana Kanižanca u crtici **Čordaš Joža**, u crtici **Lukno Miška Blažinčića**, zatim u crtici **Drugo doba, drugi običaji** Antuna Marinovića, te kod Josipa Galekovića u pripovijesti **Pod galgama**. Taj motiv bezizlaznosti, motiv bespomoćnosti pred silama, pred sudom, pred jačim po vlasti, staležu, bogatstvu; motiv klasne sile, nasilja, klasnog bespravlja, ne kakvog apstraktnog, nego sirovog i surovog, brahijalnog; taj motiv vlašću, klasom, bogatstvom i staležom degenerirane ljudskosti; taj motiv ponižavanja i mučenja slabijega od jačega imali smo već i u prvoj knjizi **Zbornika**

hrvatskih seljaka. Primjerice kod Galekovića u crtici **Seljak u Turopolju**, imali smo to veoma impresivno pokazano u Belčićevoj noveli preko težačkog mučeništva kosca Miške, imali smo to i u prozama Ivana Čaće, u Miškininom **Radniku**, u Mrazovom **Besposlenom**. Ovdje, međutim, u ovoj drugoj knjizi **Zbornika hrvatskih seljaka** motiv ljudske, klasne i zakonske — državom zaštićene — obespravljenosti seljaka i sela još je više došao do izražaja, ne samo u deklarativnom smislu, ne samo u nekim vapajima za pravdom, nego i preko pojedinih likova, posebice kod Miškine i Belčića.

Izrabljivanje drugog tipa, trgovačkog, špekulantskog, u svojim prozama prikazuju Stjepan Betlenem u crtici **Kolomaz** i Tuna Kovačević u crtici **Telefon**. Sličnim se motivima u prvoj knjizi **Zbornika hrvatskih seljaka** bavio Ivan Čaće. Korupcijom i socijalnim bespravljem u svojoj prozi **Dva susreta** bavi se Franjo Gaži, kao što u to područje zahvaća i Miško Blažinčić u crtici **Mora li zaista tako biti?** Opcenito, može se reći, nepravda, nasilje, eksploatacija, javljajući se u najrazličitijim oblicima, bili su neizbježni motivi hrvatskih seljačkih pisaca. Bilo je to područje koje je hrvatskim seljačkim piscima najčešće utiskivalo pero u ruke, područje koje oni nisu gledali izvana, nego su, nalazeći se u njemu, o njemu progovorili kao živa stvarnost. Ipak, i na ovomu bi mjestu bila izrečena nepravda ukoliko bismo ustvrdili da je književno stvaralaštvo hrvatskih seljačkih prozaika bilo — bez obzira na njihovu sudbinsku neizbježnost — zaokupljeno isključivo svojim socijalno-klasnim utilitarističkim motivima. Uronjeni u život, oni uočavaju gotovo sve ono čime je opterećeno hrvatsko selo. Osjetljiviji na prevare i otimačine s druge strane, oni ne praštju prisvajanja tuđe muke niti u svojim redovima, što nam Josip Belčić slika u crtici **Kradljivac**. Isto tako hrvatski seljački pisci zapažaju i drugu stranu tužne svakodnevice hrvatskog sela, zapažaju selo ne samo opterećeno socijalnom, bijedom i nacionalnom porobljenošću, oni zapažaju i selo opterećeno bolestima, neprosvjetećenošću i stoljetnom zaostalošću, što se očituje u Galekovićevoj prozi **Seljački sin**, zatim u Šeničnjakovoj **Kako živi naša omladina** te Juričevoj **O našoj djeci**. Osobito su dobro hrvatski seljački pisci zapazili — u prilikama bijede i zaostalosti — tragičnu sudbinu seljačke žene, hrvatske seljačke žene zapušćene, kao posljedicu iseljavanja. To se vidi u Vučinovićevoj, uglavnom dijalektom pisanoj, pripovijesti **Sudbina Lojze Jakobove**, koja se tragizmom, neposrednošću kazivanja i plastičnošću slikanja, pa i opsegom, nameće kao jedno od najboljih proznih ostvarenja cjelokupne hrvatske seljačke književnosti. Ta Vučinovićeva pripovijest, doimljući se poput nekih Kolarovih, ali bez utjecaja, potresno je i snažno umjetničko svjedočanstvo trajne vrijednosti, koje s nekim Miškinim, Belčićevim, Čačinim, Betlehemovim, Galekovićevim, Restekovim i Kovačevićevim stranicama predstavlja odista ono najbolje što je u obje knjige **Zbornika hrvatskih seljačkih pisaca** objavljeno.

Među proznim radovima druge knjige **Zbornika hrvatskih seljaka** ima i nešto reportažnih radova, kao onaj Antuna Marinovića — **Dalmatinac u Dalmaciji** — i onaj — **Seljački život u Bosni** Mitra Popare, kao što ima i onih općeg programatskog karaktera — onaj Stjepana Šimunca **Rad i poštenje**, onaj Antuna Jovanovca **Selo i grad** i onaj Ivana Čaće **Selo govori** — u kojima pisci izlažu vlastita razmišljanja o hrvatskom seljačkom pokretu i hrvatskoj seljačkoj književnosti. U tom smislu, za shvaćanje pojave hrvatske ruralističke književnosti osobito je zanimljiv feljtonski zapis **Selo govori**. »Zabluda je — veli autor zapisa Ivan Čaće — ako se pojavu književnika-seljaka i seljaka-slikara smatra nekom modom, posljedicom nekoga seljakovanja. Ta pojava uvjetovana je položajem, koji seljaci zauzimaju u ljudskom društvu... Često puta imali smo prilike vidjeti hrvatske seljake na gradskim pozornicama. Sami pišu, sami glume i sami pjevaju svoja vlastita djela. Samo taj njihov rad ne treba gledati kroz očale neke kulturne nadmoći s izrazom, kao da promatramo dobro uvježbanu djecu u igri.« Stanovite refleksije na seljački život, na prosvjetu i prosvjeđivanje, na kulturu i na hrvatsku seljačku književnost, osim u ova tri rada, nalazimo i kod drugih pisaca.

Kao i u prvoj knjizi **Zbornika hrvatskih seljaka**, neki suradnici javili su se samo pjesmama, neki samo prozom, a neki i prozom i pjesmama. Samo stihovima u drugoj knjizi javili su se Mato Mandić iz Gradišća, pjesmama **Kasna jesen**, **Vjetar** i **U predvečerje**; Mara Matočec iz Korije pjesmama **Majčine suze** i **Majka čeka sina**; Slavko Vurić iz Kozinščaka pjesmama **Sprovod**, **Tuga kasne jeseni** i **Šuma u sutonu**; Ivan Tomac iz Garčina javio se pjesmama **Seljakinje** i **Pjesnicima lijepoga sela**. Sa po jednom pjesmom u drugoj knjizi **Zbornika hrvatskih seljaka** zastupljeni su Mato Opčić iz Brezine pjesmom **Oj slobodo**, Stjepan Šarić iz Lovinca pjesmom **Hrvatskoj Liki** te Đuro Turanski iz Kukujevaca (Šid) pjesmom **Naša polja**, Jure Filipić iz Prudnica (Savski Marof) pjesmom **Poplava** te Mijo Stuparić pjesmom **Na jograde**. Poznati već i kao prozaisti u drugoj knjizi **ZHS** zastupljeni su Ivan Čaće pjesmama **Kraj ognjišta**, **Naš jelovnik** i **Cesta moga sela**; Fabijan Hrvaić pjesmama **Čovjek** i **Oranje**; Marin Marinov pjesmama **Nova pjesma**, **Zimska slika**, **Kopači** i **Moje ruke**; Mihovil Pavlek Miškina pjesmama **I mi smo ljudi**, **Oranje**, **Čekamo dan** i **Gupcu**; Mitar Popara u **ZHS** javlja se pjesmama **Stvaraocu hljeba** i **Tužna slika**, a Tomo Gaži javlja se pjesmom **Ti sjaj, ti sjaj sunce**. I u drugoj knjizi, kao i u prvoj, pjesništvo predstavlja slabiji dio, makar ima i pjesama, poput, recimo, Miškinina **Gupca**, koje zahvatom ove monumentalne povijesne teme i silinom ekspresivnosti nose u sebi trajnije pjesničke vrednote. Zreljih stihova ima i kod nekih drugih pjesnika, primjerice kod Mate Mandića.

Poput prozaika, i svi pjesnici u motivskom tematskom smislu duboko su urasli u svakodnevnicu seljačkog života. Najviše govore o teš-

kom ropskom seljačkom radu. Tim je u svojim pjesmama **Kopači** i **Moje ruke** zaokupljen Marin Marinov, kao što su tim u svojim pjesmama zaokupljeni i Fabijan Hrvačić u pjesmi **Oranje** i Mitar Popara u pjesmi **Tuzna slika**, a tim je u svojoj pjesmi, također **Oranje**, zaokupljen i Mihovil Pavlek Miškina. Pokraj ropskog rada, kao pjesnički motiv u ovoj knjizi — kao i u prvoj — javlja se i čovjek u svojoj težnji za slobodom. To je osnovna pokretačka snaga kod Mitra Popare u pjesmi **Stvaraocu hljeba**, a to je i pokretačka snaga u pjesmi **Ti sjaj, ti sjaj sunce** Tome Gažija i pjesmi **Oj slobodo** Mate Opića. U velikom djelu svojeg opusa tim je zaokupljen i Miškina, pa i u pjesmama ovog **Zbornika I mi smo ljudi, Ljudi** a dakako i u najobljem pjesničkom ostvarenju druge knjige **Zbornika hrvatskih seljaka, Gupcu**. Samo je manji dio pjesnika-seljaka, dakle ljudi koji žive s prirodom, koji se ravnaju po mijenama prirode zaokupljen motivima polja i šuma, sunca i vjetra, dakle prirodom, što je samo po sebi ujedno i izraz najvećeg prokletstva ropskog mučeničkog seljačkog težakovanja: da oni koji žive u prirodi, zbog radnog nasilja u prirodi, izgube oćutu za tu prirodu. Uz robove i kmetove, seljak je bio jedini koji je to u svijesti još doživio. Nekoliko pjesama s takvim motivima ipak nalazimo. Takve su pjesme **Kasna jesen, Vjetar** i **U predvečerje** Mate Mandića, **Zimska slika** Marina Marinova, **Naša polja** Đure Turinskog i pjesme Slavka Vurića **Sprovod siromaha, Tuga kasne jesene** i **Šuma u sutonu**. Donekle ugodajnog je karaktera i Stuparićeva pjesma — pisana nestandardom i pučkom dikcijom — **Na jograde**, dok se svojim pjesmama **Majčine suze** i **Majka čeka sina** Mara Matočec, izražavajući strepnju materinske skrbi, djelomično izdavaja iz općeg koncepta ostalih pjesnika, s tim što niti njezini stihovi nisu bez okusa trpkocje i žuhkocje seljačkog života.

Stihove hrvatskih seljačkih pjesnika ne re-se nikakva formalna opterećenja. Osim Pavleka Miškine i Tome Gažija, manje-više svi su vezani za tradicionalni stih, pače i stih narodne pjesme, kao što je to slučaj sa stihovima Mije Stuparića i Stjepana Sarića. Tjerani socijalnom bijedom i ropskim radom, pobunom u obrani ljudskog dostojanstva, pobunom i borbom za slobodu, hrvatski su seljački pjesnici prihvaćali forme koje su bile najbliže njihovoj ekspresivnoj pjesničkoj elementarnosti. Dapače, kao što je u jednom krilu hrvatske socijalne književnosti postojala otvorena pobuna protiv artizma, tako je postojala i pobuna protiv, lažnog, artizma kod hrvatskih seljačkih pisaca. Ta pobuna nije bila apstraktna. Svoj korijen ta je pobuna imala u nezadovoljstvu s gradskom, građanskom, buržujskom, kulturom, kulturom opterećenom formalizmom, kulturom zaslijepljenom arkadijskim romantičarskim, lažnim izgledom sela i seljačkog života. Protiv formalizma te lažnih finesa u drugoj knjizi **Zbornika hrvatskih seljaka** progovorio je u feljtonu **Selo govori** Ivan Čaće, a protiv lažnog prikazivanja sela pobunio se Ivan Tomac u pjesmi **Pjesnicima lijepoga sela**:

Dolaze iz gradova u sela
 »Da u čistom zraku uživaju njihova pluća«
 »Jatom golubova« nazivaju
 skup okradenih kuća.
 Oni ne znaju (ili ne će da znadu)
 da stanovnike sela gule i kradu.
 Ne znaju da u tim kućama
 vlada nehigijena i bijeda
 i da se u njima rađaju djeca kržljava i
 blijeda.

Dolaze im impresije
 Neumorno radi mašta
 pero škripi
 a papir ko papir, podnosi svašta.

Dvije knjige **Zbornika hrvatskih seljaka** u povijesti međuratne hrvatske književnosti do sada su se jedva i spominjale, uglavnom poradi toga što suradnici tih zbornika — osim Miškine, Matošecova, Čaće i Stuparića — nisu uspjeli opsegom i dometom izaći iz anonimnosti, makar, kako i rekosmo, neke stranice ne samo Miškinine — primjerice Vučinovićeve, Belčićeve, Betlehemove, Restekove i Galekovićeve proze te Mandićeve pjesme — nisu niti danas mrtve. Te dvije knjige **Zbornika hrvatskih seljaka** predstavljaju zaista jedinstvenu pojavu u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti. U pobuni za svoj ljudski lik, za slobodu, za svoj identite, za istinu o sebi, drhtava, teška i žuljava seljačka ruka iznesla je potresna svjedočanstva bez presedana. Dvije knjige **Zbornika hrvatskih seljaka** zanimljive i značajne su i po tomu što se njima prvi put u većem broju reproduciraju crteži i slike poznatih hrvatskih seljačkih samorasnih slikara, Generalića i Mraza, kao i veći broj crteža u zbornicima zastupljenog seljačkog književnika Ivana Čaće.

Hrvatski književni ruralizam, kako onaj iz prvog i drugog razdoblja tako i ovaj iz trećeg — s jakim uporištima u Đelekovcu, Peterancu i Hlebinama, s dvije knjige **Zbornika hrvatskih seljaka** i s nedostižnim brojem listova i časopisa — negacijom socijalne literature, negacijom onoga što je napisano pod intencijom socijalne pobune — i prije negoli se afirmirao, pao je u zaborav. Međutim, po puno čemu jedinstven, hrvatski književni ruralizam zaslužuje u svakom pogledu puno veću pozornost, čak i onda ako ga promatramo kao čisto literarni fenomen.

BILJEŠKE

¹ Ima vrijednih radova o pojedinim piscima: Zvonimir Kulundžić, Miškina, Prilog uz Sabrana djela M. P. Miškine, knj. IV, Ogranak Matice hrvatske, Koprivnica, 1968; Selo u očima našeg seljaka, Razvitak, br. 10, 1. X, Banja Luka, 1935. Do sada je najviše radova o hrvatskoj seljačkoj književnosti objavljeno povodom izlazenja Miškininih knjiga. Vidi o tomu Literaturu o Miškini u dotičnoj Kulundžićevoj monografiji.

² Alfons H. Žarković, Književni ruralizam u Češkoj, Zagreb, 1934; Načela socijalne pedagogije na temeljima nauke dra Ante Radića, Binoza, Zagreb, 1935.

³ O tomu vidi: Miroslav Krleža, Moj obračun s njima, Vlastita naklada, Zagreb, 1932; Stanko Lasić, Sukob na književnoj ljevici 1928—1952, Liber, Zagreb, 1970. U stanovitj oporbj s marksizmom nalazi se i Alfons Žarković koji marksizam smatra urbanističkim pokretom.

⁴ Otokar Keršovani, Povodom knjige Održanje seljačkog posjeda, Kultura, br. 2, Zagreb, 1938, tečaj IV. Za hrvatski književni ruralizam značajni su ovi Keršovanijevi radovi: Seljačka književnost u Hrvatskoj i Iz literature o selu, S. Šimić, J. Bogner, O. Keršovani, Izabrana djela, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 102, Zora — Matica Hrvatska, Zagreb 1975.

⁵ Mijo Mirković, Održanje seljačkog posjeda, Hrvatska naklada, Zagreb, 1937.

⁶ Antun Radić, Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, ZNZiO, knj. 2, JAZU, Zagreb, 1897.

⁷ Josip Lovretić i Pavao Šubašić, Otok ZNZiO, knj. 2, 3, 4, 7; Kata Jančarova, Trebarjevo, ZNZiO, knj. 3. i 6.; Frano Ivanišević, Poljica, ZNZiO, knj. 8—10; Vatroslav Rožić, Prigorje, ZNZiO, knj. 12. i 13; Milan Lang, Samobor, ZNZiO, knj. 16—19. Na toj osnovici radili su i mnogi drugi hrvatski skupljači. Jedna od posljednjih bila je i mati dra Vinka Zganca, poznatog hrvatskog etnomuzikologa, koja je opisala običaje sela Vratišincea, općine Čakovec.

⁸ Antun Radić, Osnova

⁹ Antun Radić, Osnova

¹⁰ Antun Radić, Narod, ZNZiO, knj. 3, JAZU, Zagreb, 1898.

¹¹ Stjepan Bosanac, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Vienac, br. 11. i 12, Zagreb, 1898, tečaj XXX.

¹² Citirano prema: Antun Radić, Narod, ZNZiO, knj. 3, JAZU, Zagreb, 1898.

¹³ Alfons H. Žarković, Književni ruralizam u Češkoj

¹⁴ Alfons H. Žarković, Književni ruralizam u Češkoj

¹⁵ Alfons H. Žarković, Književni ruralizam u Češkoj

¹⁶ Krešimir Kovačić, Grad i selo u književnosti Ante Kovačića, Novosti, br. 254, 14. rujna, Zagreb, 1935.

¹⁷ Jure Turić, O sebi, Budisavljević, Turić, Draženović, Matica hrvatska — Zora, Zagreb, 1963.

¹⁸ Ante Radić, Osnova

¹⁹ Milan Šarić, Hrvatska književnost, M. Marjanović, Hrvatska moderna, knj. 1, JAZU, Zagreb, 1951.

²⁰ Milan Šarić, Hrvatska književnost

²¹ Antun Radić, Plašt kralja Milutina i dolama cara Lazara, Dom, br. 14, 28. srpnja, Zagreb, 1904, tečaj V.

²² Velibor Gligorić, Zbornik hrvatskih seljaka, Politika, 22. IX, Beograd, 1936; Bogdan Krizman, Zbornik hrvatskih seljaka, Narodno kolo, br. 50, 1936, tečaj XI. Vrijedne podatke o I. i II. knjizi ZHS iznio je Ante Dobrila u radu Partijski rad u kotaru Koprivnica između dva rata, Podravski zbornik 76.

²³ Slobodan Katić, Seljaci književnici, Naša knjižica, br. 2, Novi Sad, 1937, tečaj I.

²⁴ Osim Filipa Šimića, koji nije zastupljen, u drugoj knjizi ZHS javljaju se slijedeći novi suradnici Miško Blažinčić iz Pokupskog kraja Pisarovine; Jure Filipić iz Savskog Marofa, Fabijan Hrvačić iz Velike Gorice, Antun Jovanovac, mjesto nije naznačeno, Nikola Špirić Juričev iz Vodica, Ivan Kanižanec iz Hlebina, Marin Marinov iz Grohota na Solti, Antun Marinović iz Vele Luke na Korčuli, Mato Opić iz Brezine kraj Pakraca, Stjepan Petričević iz Koprivničkih Brega, Mitar Popara iz Derventskog Luga, Stjepan Starešec iz Podjalesa kraj Križevaca, Stjepan Šimunec iz Kozinščaka kraj Dugog Sela, Ivan Šošarić iz Hlebina, Ivan Tomac iz Garčina kraj Broda i Đuro Turanski iz Kukujevaca kraj Sida.